

Normă și norme în tradiția filologică românească

Ioana VINTILĂ-RĂDULESCU

1.1. Discuția despre norma *literară* a fost readusă în actualitate, printre specialiști și în mass-media, cu prilejul apariției ediției a II-a a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM²), când s-a pus din nou problema oportunității adoptării, pentru același aspect, a unei *singure* norme academice sau a mai *multora*. Unele din reflecțiile care urmează mi-au fost inspirate, în parte, de primele reacții legate de receptarea DOOM².

1.2. Prima ediție a dicționarului (DOOM¹) se remarcase prin admiterea, la un număr relativ mare de cuvinte, a două sau chiar trei variante (lexicale, ortografice, ortoepice sau/și morfologice – cele sintactice sau frazeologice neformând obiectul dicționarului), separate prin bară oblică [/] și dispuse în ordinea preferinței normative. Această atitudine „tolerantă” a fost în general apreciată¹ și se regăsește într-o anumită măsură și în DOOM², în condițiile care vor fi discutate în cele ce urmează.

Trebuie precizat însă că *majoritatea* variantelor admise în cele două ediții ale DOOM *nu* sunt *literare*, cum se afirmă în general, deoarece privesc mai ales cuvinte care *nu* aparțin limbii române literare actuale, fiind învechite, populare, regionale etc.

În realitate, în DOOM există chiar mai multe variante decât cele tratate în același articol, unele cuvinte-titlu diferite fiind, de fapt, tot variante (de exemplu, verbe cu sau fără prefixul *în-*). De altfel, granița între simple *variante* ale aceluiași cuvânt și *unități distincte* nu este foarte tranșantă și imuabilă, între cele două situații extreme putând exista treceri, precum și stadii intermediare, așa cum se va vedea mai departe sub **2.1.1**.

În numeroase cazuri de cuvinte pentru care se admit variante nu este clar nici de ce autorii primei ediții au optat pentru unele și nu pentru altele din lista, mult mai bogată, a celor înregistrate în DA/DLR, după cum nu sunt totdeauna evidente nici rațiunile ordinii de preferință normativă în care au fost înregistrate unele variante.

De asemenea, nu toate variantele sunt „libere”, unele fiind, dimpotrivă, *impuse* de context în sensul cel mai larg, ca în cazurile lui *altminteri/altminterea/altmintrelea* (ultimele două variante sunt populare), *funcție/funcțiune* (a căror alegere depinde de sens/domeniu), *harpă/harfă* (dintre care primul denumește instrumentul muzical actual, iar al doilea este învechit și poetic).

1.3.0. DOOM² a fost constrâns, prin „caietul de sarcini”, să păstreze inventarul primei ediții, deși autoarele noii versiuni sunt de părere, ca și majoritatea specialiștilor de astăzi, că nu se poate norma nici pentru trecut, nici pentru sisteme din afara limbii literare, cum sunt cele regionale, care au propriile lor norme lingvistice. De aceea, printre

¹ De exemplu, de Gabriela Pană Dindelegan, în Bidu-Vrănceanu et alii 2001, s.v. **LIBER, -Ă (2. Variante literare ~e)**.

altele, dorința unor filologi de a găsi într-un dicționar normativ al limbii literare *actuale*, cum este DOOM (chiar dacă ultima precizare este numai subînțeleasă, nefiind inclusă în titlul, și așa prea lung, al lucrării), soluții pentru editarea clasicii noștri nu putea găsi aici acoperire. După cum se știe, în perioadele mai vechi ale literaturii române, normele limbii literare nu erau încă pe deplin fixate, se înregistrau numeroase oscilații, iar stilul beletristic acceptă adesea, în funcție de caracterul operei, variante neliterare – forme învechite/ieșite din uz, dialectale, populare, familiare ori argotice, sau, dimpotrivă, livrești și chiar pedante/prețioase, precum și creații personale ale autorilor, care nu pot fi incluse într-un dicționar normativ. Spre deosebire de alte limbi de cultură, care dispun de norme mai riguroase, fixate de mai multă vreme, pentru română, *le bon usage* nu se poate întemeia întru totul pe limba operelor literare, iar un dicționar normativ al limbii actuale nu poate fi integral un *diccionario de autoridades*. Este știut că autorii de manuale școlare, mai ales pentru clasele mici, au dificultăți în a găsi texte de valoare din literatura noastră care să nu-i oblige să atragă atenția elevilor asupra faptului că nu toate formele întâlnite în operele marilor noștri scriitori sunt „corecte” din punctul de vedere al normelor limbii literare actuale.

1.3.1. Este adevărat că și în româna literară actuală circulă adesea, paralel, forme diferite. Aceasta este o caracteristică a limbii noastre literare, al cărei caracter mai puțin strict normat, în comparație cu alte limbi de cultură, a fost adesea remarcat, și care se explică prin istoria ei relativ mai recentă și în cursul căreia normarea nu a fost atât de riguroasă ca în cazul altor limbi.

Este de asemenea adevărat că, și în plan teoretic, raportul dintre *normă* și *uz* și dintre *corectitudine* și *greșeală* (cf. Guțu Romalo 2000) a devenit în ultima vreme mai puțin strict, într-o epocă în care până și standardele tehnice nu mai sunt obligatorii, având numai statutul de *recomandări*. Nu toate abaterile de la norma academică actuală sunt greșeli propriu-zise, mai mult sau mai puțin compromițătoare pentru vorbitorii care le comit. Există greșeli și greșeli, cu grade de gravitate diferite, cele „(strident) inculte” (Avram 2001: 8) sau „(strident) rustice” fiind inadmisibile, în timp ce altele – variante livrești, arhaizante sau regionale – pot fi, eventual, tolerate în vorbirea familiară sau folosite în literatură cu funcție expresivă, pentru evocarea atmosferei și epocii sau pentru caracterizarea personajelor.

Cred, însă, că limba literară, mai ales sub aspectul ei scris, trebuie, totuși, să tindă, în principiu, spre o normă pe cât posibil *unică*, și că admiterea unor variante ar trebui să fie numai *temporară* și să reprezinte numai *excepția*, și nu regula, așa cum se întâmplă și în alte limbi de cultură. Nu am putut aplica însă pe scară largă acest deziderat în noua ediție a DOOM-ului din cauza rezistenței – sau a temerii noastre față de rezistența – multor vorbitori cultivați ai limbii române față de schimbările de normă pe care am fi vrut să le propunem.

1.3.2. A opta pentru o recomandare sau alta nu este, de altfel, în unele cazuri deloc ușor, în condițiile în care nu dispunem încă de o bază de date exhaustivă, care să permită examinarea tuturor situațiilor similare și tratarea lor în consecință, în măsura posibilului, în același fel – cu toate că, și printre cuvinte, nu există „boli”, ci „bolnavi”, multe având propriile lor particularități și un ritm diferit de evoluție. O altă piedică o reprezintă faptul că nu s-au efectuat nici anchete pe scară largă, pe deplin valabile sub aspect sociologic,

asupra *uzului* literar actual, rezultatele minianchetelor pe care le-am întreprins printre vorbitori de limbă literară din diverse categorii fiind adesea contradictorii.

În dorința de a reapropia norma, rămasă, inevitabil, în urmă, de uzul intelectualilor bucureșteni din generația medie – capitala dând, aproape pretutindeni, tonul în materie de limbă, iar generațiile extreme folosind forme în parte învechite, respectiv inovații de ultimă oră, încă neadoptate de ansamblul societății –, am recomandat în DOOM² o serie de forme care fie nu erau deloc înregistrate în prima ediție, fie erau acolo variante aflate abia pe locul al doilea în ordinea preferinței normative. Este vorba atât de neologisme, cât și de cuvinte mai vechi în limbă, care, surprinzător, aveau în DOOM¹ o formă cu totul diferită de cea uzuală de multă vreme și pe care te-ai fi așteptat să o găsești în dicționar. În unele cazuri am tranșat categoric chestiunea, recomandând una singură (uneori chiar a doua) dintre variante (*el absolvă*, pentru ambele sensuri; *cârnat*; *el decernează*; *a dispera*, nu și *absolvește*; *cârnaț*; *el decernă*; *a despera*) sau o formă neînregistrată de DOOM¹ (*azi-noapte*, *foarfecă* în loc de *as-noapte* – absent din DEX² –, *foarfece*). În alte cazuri am avut mai puțin „curaj” și ne-am limitat fie la a schimba ordinea de preferință dintre variante (*diseară/deseară*), fie la a recomanda și o nouă variantă (*a dumiri/dumeri*), adesea ca preferată (*corijent/corigent*, *filosoff/filozof*, *pieptân/pieptene*), pe lângă forma existentă în DOOM¹. Unele dintre aceste forme figurau, cel puțin ca variante, în DEX², mai permisiv decât DOOM¹, nefiind un dicționar normativ.

1.3.3. Opțiunea nu a fost deloc ușoară pentru specialiștii investiți cu încrederea Academiei Române în vederea reelaborării DOOM-ului, căci, în condițiile numărului foarte mare de membri ai Academiei Române, față de cei 40 de „nemuritori” din Academia Franceză (care nu se ocupă nici ei, toți, de problemele limbii), este, evident, de neconceput realizarea în alt mod a unui dicționar normativ care să se încheie într-un timp rezonabil. De altfel, Academia Franceză, al cărei dicționar bate pasul pe loc, nu pune în discuție, de obicei, decât problema acceptării sau nu a unor cuvinte noi, în timp ce vorbitorii și dicționarele care țin pasul cu ei adaugă, adesea anual, inventarelor lor noi și noi cuvinte.

Nu a existat totdeauna consens nici între autoare sau între autoare și (una sau alta dintre) referențe (Monica Busuioc, Gabriela Pană Dindelegan și Rodica Zafiu), în asemenea cazuri renunțându-se la opiniile aflate în minoritate. De exemplu, personal aș fi admis, cel puțin ca variante, formele de feminin la numeroase nume de profesii, inclusiv la cele în *-olog*, de tipul *filoloagă* etc. (cele de tipul *filologă*, recomandate de DOOM¹, fiind de fapt rare), însă nu mi-am impus punctul de vedere, constatând că în societatea românească actuală se manifestă o surprinzătoare rezistență față de tendința, generală în lume, de feminizare a numelor de profesii, în ideea, se pare, de a le da o mai mare importanță prin folosirea, oarecum „impersonală”, a formelor de masculin (*Doamna X este filolog*). Nu m-am opus, în cele din urmă, nici revenirii parțiale la variantele de feminin fără diftongare, alături de cele cu diftongare, ale adjectivelor *analogă* și *omologă*, alături de *analoaagă* și *omoloagă*, deși consider că era un bun câștigat conformarea lor la sistemul alternanțelor fonetice românești. Nu am inclus nici variantele uzuale cu sonorizarea lui *-s-* intervocalic la *-z-* în cuvinte ca *disident*, *disertație*, *premisă*, pronunțate și adesea și scrise, inclusiv de către persoanele cele mai cultivate, aproape numai *dizident*, *dizertație*, *premiză*, deși am făcut acest pas (realizat mai de mult pentru *basin*, *vitesă* etc., pe linia evoluției fonetismului unor astfel de împrumuturi) pentru

chermeză, concluziv, coroziv ș.a. Cu atât mai puțin nu am îndrăznit să recomandăm sonorizarea, și în scris, a lui *s* din elementul *cvasi-* pronunțat de fapt [kvazi]² sau reducerea la un singur *o* în *alcool* ș.a.m.d. – printre altele și pentru a păstra concordanța cu etimoanele sau/și cu corespondentele lor din alte limbi. În cele din urmă nu am modificat nici indicațiile de pronunțare din hiat în diftong la finală, la adjectivele de tipul *continuu*, nici cele de flexiune la verbele de tipul *a agreea, a crea*.

1.3.4. Nimeni nu este infailibil, și nu îmi este rușine să admit că în unele cazuri chiar nu am știut încă – deopotrivă, autoare și referente cu vechi și recunoscute preocupări și competențe în domeniu – ce variantă ar fi mai bine să alegem în cazul unor perechi de tipul *găurică/găurea* (în care am schimbat totuși ordinea de preferință) sau *mărgea/mărgică* (ambele cu genitiv-dativul singular și pluralul numai în *-ele*) sau al unor variante morfologice de tipul genitiv-dativelor numelor de rudenie feminine asimilate parțial unor nume proprii, de forma *mămicăi/mămicii/mămichii* (la fel cu pluralul sau după modelul prenumelor ca *Floricăi/Florichii*).

1.3.5. Dacă ne-a flatat afirmația unor ziarști potrivit cărora DOOM² este „dicționarul adevăratei limbi române”, nu corespunde însă realității impresia – reflectată în titluri, desigur, voit exagerate – pe care au avut-o alții, că acum limba română ar fi „mai relaxată, mai indulgentă”, că „zona de toleranță” ar fi devenit mai largă și numărul variantelor acceptate mai mare, percepția lingvistică schimbându-se în sensul că norma nu ar mai fi percepută ca fiind unică.

În absența cunoștințelor de strictă specialitate și a unor explicații cuprinzătoare, care nu puteau fi date în dicționar pentru fiecare caz în parte, a putut apărea și impresia, falsă, că „s-a schimbat limba”, și că acest lucru s-ar petrece la intervale precise, care ar varia, aproximativ, între 5 ani (dacă nu chiar unul singur) și 20 de ani. În realitate, raportul dintre continuitate și schimbare în limbă și, ca reflex al său, și în normă obligă la evitarea rupturilor și la păstrarea unui fond stabil de reguli în majoritate relativ stricte. De asemenea, nu trebuie confundată periodicitatea necesarei reeditări a unor dicționare, cu inevitabile adăugiri – mult mai frecventă, din diverse motive, în alte culturi decât la noi – sau constatarea, făcută mai de mult, că, în cultura românească, unele modificări ale ortografiei s-au produs la o distanță de circa două decenii, cu intervalele în cursul cărora se produc în limbă schimbări reale – care există o bună bucată de vreme sub forma unor simple tendințe.

1.3.6. Pe ansamblu, numărul cuvintelor la care în DOOM² se admite o normă plurală (neincluzând aici variantele cuvintelor învechite, populare sau regionale) este mai mic decât în prima ediție. Astfel, din exemplele de variante „literare libere” selectate din DOOM¹ de Gabriela Pană Dindelegan, la circa jumătate am optat pentru numai una dintre variante: *adiică, altminteri, aceștia* pronunțat cu diftong, [ațeștia], *carafă, a datora* (*a datori* fiind învechit), *dănuie, eteroclit, evaporă, ignoră, a împături, îndrumă, înfiripă, a scrijeli, tăvăluguri, tongan*, nu și *adică, altminterea/altmintrelea*³,

² Vocala accentuată este marcată prin subliniere în indicațiile de pronunțare, iar în formele citate – numai când formează obiectul discuției.

³ Care are chiar vreo cinci variante: *altminterea, altminteri altmintrea, altmintrele, altmintrelea*, cu observația că „în general, variantele fără *-a* au caracter literar [...], iar cele cu *-a* caracter popular și familiar”, iar „particula *-le*, cu varianta *-lea*, are un pronunțat caracter popular sau regional”, cf. Avram 1997: 256.

aceștia pronunțat cu hiat, [ačeștia], *garafă*, *a datori*, *dăinuiește*, *heteroclit*, *evaporează*, *ignorează*, *a împătura*, *îndrumează*, *înfiripează*, *a scrijela*, *tăvălugi*, *tongalez*.

1.3.7. Este inevitabil ca apariția DOOM² să creeze o oarecare derută, deoarece publicul s-a obișnuit, uneori cu greu, cu anumite norme și acum trebuie să deprindă altele, ceea ce poate provoca o anumită frustrare. Dar învățul are și dezvăț, chiar dacă poate provoca și „strângeri de inimă”, iar unele forme recomandate pot părea unora mai puțin fericite. Noul șochează, desigur, la început, zdruncinând cutume înrădăcinate, preferințe subiective ale vorbitorilor, chiar cultivați, care se explică prin deprinderile lor lingvistice diferite în funcție de vârstă, regiunea și de mediul cultural din care provin/în care au învățat/în care trăiesc, profesie, gradul de cunoaștere și înțelegere a reflecțiilor asupra limbii, diversele situații de comunicare ș.a.

2. Iată, în continuare, câteva dintre tipurile de aspecte în care am avut de optat între a indica o normă unică sau a admite existența unor variante. Precizez că între diversele aspecte care se întrepătrund nu se poate face, adesea, decât o delimitare convențională.

2.1. Aspecte lexicale

2.1.1. DOOM este, așa cum s-a spus, înainte de toate, ca orice dicționar, un „inventar de cuvinte” (chiar dacă este și un inventar de forme). În domeniul lexicului, norma este, se știe, cel mai puțin riguroasă, fiind posibile numeroase variante – dialectale, istorice, stilistice ș.a.

Dintre variantele lexicale etimologice ale unor neologisme, datorate filierei prin care au pătruns, aparținând tipului semnalat de Gabriela Pană Dindelegan, am recomandat în DOOM², pentru sensurile „variabilă; rol; ocupație” numai forma *funcție* și am păstrat variantele *funcție* și *funcțiune* numai pentru domeniile pentru care nu se poate face o distincție între cele două forme (chimie, contabilitate, lingvistică, medicină, logică), considerând deci că avem a face cu două cuvinte, specializate pe sensuri și domenii: *funcție*¹, numai cu această formă, și *funcție*¹, cu varianta *funcțiune*. Și în alte cazuri asemănătoare am considerat că se poate spune că s-a ajuns la cuvinte diferite, și nu la simple variante ale aceluiași cuvânt, de exemplu *profesie* cu sensul „meserie” și *profesiune* numai în sintagma *profesiune de credință*. În același mod am procedat și în ce privește cuvântul *emisiune*, recomandat ca unică formă pentru sensul „program radio sau TV”, alături de care am introdus, ca un cuvânt distinct, și nu ca o simplă variantă, cuvântul *emisie*, folosit de specialiști cu sensul mai general „emitere, ceea ce se emite”; cf. și *frecție*, diferit de *fricțiune*. În felul acesta crește numărul perechilor de cuvinte, și nu al simplelor variante formale, care desemnează concepte distincte, diferențiindu-se prin forma *-ie* sau *-iune* a sufixului, de tipul *pensie* – *pensiune*, *stație* – *stațiune* etc. Cf. și acceptarea unui cuvânt distinct, *compleu* „costum”, diferit de *complet* „colectiv de judecată; bal; local”.

Alte variante privilegiate de noua ediție, care au dus la înlocuirea celor vechi, sunt reprezentate de exemple ca *a fonda*, *mesadă*, *pricomigdală* în loc de *a funda*, *misadă*, *picromigdală*, chiar dacă unele sunt forme hipercorecte sau provin prin „accidente” fonetice.

2.1.2. Inventarul DOOM² a suscitat deja unele dubii (încă... înainte de apariție) sau chiar contestări, pe care încercasem să le previn prin precizările din *Nota asupra ediției*,

în legătură, în general, cu împrumuturile și mai ales cu anglicismele⁴ introduse – pe care specificam însă că nu înseamnă întotdeauna că le-am adoptat sau le recomandăm. Marea majoritate a celor înregistrate în DOOM² sunt mai de mult în uz, iar un ziar ca „Evenimentul zilei” procedează ca înaintașii noștri cu împrumuturile de alte origini, glosând adesea termenii noi pe care îi introduce.

Nu intenționez să reiau aici discuția fără sfârșit asupra anglicismelor. Desigur că există în această privință și o modă – mai mult sau mai puțin de durată, dar, probabil, la proporțiile de acum, trecătoare, ca toate modele –, și o exagerare, o „fandoseală” – care a făcut, de exemplu, pe mai multe persoane, anglofile și, în plus, familiarizate cu jocurile pe internet, să interpreteze sigla dicționarului nostru ca trebuind să fie pronunțată [dum]. Aș vrea să subliniez numai că limba ar fi mult prea săracă dacă nu ar avea sinonime, fie și, unele dintre ele, împrumutate și încă neadaptate, acestea constituind, într-un anume sens, un anumit tip de „variante”, care permit diversificarea și nuanțarea exprimării.

Astfel, dacă e adevărat că nu ne trebuie neapărat un cuvânt precum *team* (care pune probleme de scriere și citire, [tim], dar nu și de adaptare morfologică – cf. forma articulată *teamul*) ca sinonim al mai vechiului *echipă*, trebuie să recunoaștem că aceste două cuvinte au cel puțin conotații diferite. Și ce ne-am fi făcut dacă limba nu ar fi adoptat mai de mult pe *echipă*, și el împrumutat, chiar dacă nu din engleză?! Spre surprinderea criticilor noii ediții a DOOM-ului, trebuie să precizez și că includerea lui *team* nu ni se datorează, el figurând deja în ediția veche, altfel mult mai conservatoare, dar care a inclus, totuși, numeroase anglicisme în uz deja în anii '70, când a fost elaborat.

Este drept că am fi putut foarte bine folosi și în informatică termenul *sit* (ca și în arheologie sau arhitectură, și el împrumutat nu de prea multă vreme, dar din franceză, care lipsește atât din DOOM¹, cât și din DEX²) și nu *site*, care pune, încă, probleme de scriere și deci de pronunțare (căci în privința flexiunii este și el adaptat: *site-ul*, *site-uri*), dar mare lucru nu se mai poate face acum, după ce toți utilizatorii, care folosesc programele de calculator în limba engleză, l-au adoptat ca atare.

Pare de asemenea aproape imposibil să mai înlocuim acum, în același domeniu, pe *mouse* cu *șoricel* (cf. fr. *souris*, sp. *ratón* etc.) sau cu alt cuvânt, iar într-un caz precum acela al lui *gay*, *homosexual* sau *homo*, care circulă paralel, nu prea au șanse să-l înlocuiască, fiind percepute ca peiorative și deci „politically” incorecte și evitate de minoritatea respectivă. Nu trebuie uitat că sunt propuneri de termeni care reușesc sau numai par a fi reușit și altele care nu reușesc, fără a exista totdeauna o explicație – cf. cazul, citat până la saturație, al „neoașului” fr. *baladeur*, care, în cele din urmă, n-a rezistat în fața anglicismului *walkman* (marcă înregistrată), care a intrat și în limba română, unde ar fi greu de imaginat că l-am putea înlocui cu o formație de genul *plimbăreț* (care ar aduce aminte de vremea unor formații mult ironizate, de tipul *gâtlegău*).

De altfel, utilizatorii nu au așteptat ca DOOM-ul sau oricine altcineva să „autorizeze” folosirea unor termeni ca *a accesa*, *a ambiguiza* și *a dezambiguiza* (de altfel pe deplin adaptate, ca orice verbe, și având și sprijinul unor întregi familii de cuvinte),

⁴ Numite de unii critici *anglisme* sau chiar... *senisme* (nu de la *senil*, ci în loc de *xenisme*), ceea ce arată care este, uneori, nivelul... semidoct al mass-mediei.

broker, dealer, item (adoptat de Ministerul Educației în documentele sale oficiale și pronunțat românește [item], cu unele ezitări în ce privește genul), *target* sau *trend*.

Oricât de anglofobe s-ar dovedi mai ales oficialitățile Franței, majoritatea anglicismelor intrate în limba română figurează deja, de mai multă vreme, în dicționarele limbii franceze: *baby-sitter, baby-sitting, best-seller, body, bodybuilding, by-pass, compact-disc, cutter, dance, dealer* (numai cu sensul „traficant de droguri”), *discount, fifty-fifty, gay, hip-hop, item, kit, knockdown, knockout, lobby, manager, meeting, pacemaker, penalty, poker, training, walkman* etc. (cf. *Le Nouveau Petit Robert* 2002).

Ceea ce ar putea fi făcut și avem intenția de a face în dicționarele viitoare este a adăuga, la asemenea cuvinte, corespondentul românesc recomandabil, în speranța că el se va impune – așa cum se procedează pentru franceză, unde, în cazul termenilor de specialitate, este vorba chiar de recomandări oficiale (cf. *arrière-plan* pentru *background, ristourne*, respectiv *minimarge* pentru sensurile diferite ale lui *discount* etc.).

2.1.3. Dar în DOOM² nu s-au adăugat numai anglicisme, ci și și împrumuturi mai vechi (*adonis, autostopist, mental* etc.) sau mai recente de alte origini – italiană, latină, spaniolă (*et cetera, macho, paparazzo, parti-pris, pizza* – cu varianta adaptată morfologic *pizză* etc.), cuvinte argotice sau familiare recente (*aurolac, miștocar*) etc., cu mențiunile necesare privind statutul lor în limbă.

În ceea ce privește adjectivele referitoare la diferitele state independente, precum și numele locuitorilor lor, am considerat potrivit să includem o singură formă, de exemplu *tongan* de la *Tonga*, nu și varianta *tongalez*, înregistrată în DOOM¹, ghidându-ne, în lipsa unor recomandări oficiale, după corespondentele din limbile de circulație internațională

Față de DOOM¹, DOOM² include mai multe nume proprii, inclusiv din domeniul bisericesc, precum și alți termeni din această sferă, ocultată sub comunism. Nu am intenționat în nici un chip să polemizăm cu Biserica Ortodoxă Română sau cu alte culte, care sunt libere să utilizeze ce variante cred de cuviință, știut fiind și că limbajul ortodoxiei are un caracter arhaizant în raport cu limbajul curent. Astfel, am păstrat din DOOM¹ atât pe *a hirotoni*, cât și pe *a hirotonisi*, cu bogate atestări, chiar dacă biserica îl preferă pe cel dintâi.

2.2. Aspecte ortografice

2.2.1. Scrierea *într-un cuvânt*, recomandată de DOOM², a lui *nicio, niciun, niciuna, niciunul* etc., care poate părea unora curioasă, va surprinde mai puțin pe aceia care își amintesc că s-a mai scris așa în istoria limbii române literare, care se gândesc că și *vreun, vreunul* se scriu într-un cuvânt și mai ales care înțeleg principiul mai general pe care se bazează această falsă „inovație”: scrierea într-un cuvânt a elementelor care s-au sudat, dobândind o valoare unică, în cazul de față de pronume sau adjectiv negativ („N-am *nicio* soră”, „N-am *niciuna*”), spre deosebire de îmbinările în care componentele își păstrează individualitatea, în cazul în speță adverbul *nici* + articolul *o* (ca în „Nu e proastă și nu e *nici o* persoană incultă”) sau conjuncția *nici* + numeralul *o* (ca în „N-am *nici o* soră, nici mai multe”).

Mai mult sau mai puțin spontan, vorbitorii, chiar cei mai cultivați, ai limbii române literare aplicau de altfel acest principiu, scriind, de exemplu, aproape fără excepție, deși contrar DOOM¹, *odată* într-un cuvânt în locuțiunile *odată ce, odată cu* (în care primul

element este adverbul *odată* și nu articolul *o* + substantivul *dată* sau numeralul adverbial *o dată*, opus lui *de două* etc. *ori*), conformându-se, *avant la lettre*, recomandării pe care avea să o facă DOOM².

În schimb, nu ne-am decis, și poate că nu am făcut bine, și pentru recomandarea de a scrie într-un cuvânt, potrivit aceluiași principiu, și pe *ceeace* (așa cum s-a mai scris, de altfel, la un moment dat) – care nu se (mai) încadrează, în fapt, în seria lui *cel ce* etc. Și la *întrucâtva*, considerat locuțiune, s-a păstrat scrierea în două cuvinte, ca în DOOM¹, deoarece se încadrează într-o serie asemănătoare care include prepoziția *întru*: *întru cât* „în ce măsură”, *întru totul*, mai rar *întru nimic*, *întru târziu* sau *întru* + substantiv (învechit: *întru alinarea suferințelor*).

DOOM² recomandă de asemenea, printre altele, scrierea într-un cuvânt, când este vorba de adverb sau conjuncție, și nu de o întreagă propoziție, a lui *carevasăzică*.

2.2.2. Am introdus în DOOM² scrierea *cu cratimă* în cazul lui *bine-crescut*, *bine-crrredincios*, *bine-cunoscut*, *bine-venit*, devenite adjective cu sens distinct de acela al sintagmelor corespunzătoare adverb + adjectiv, precum și a lui *bun-rămas*, analog lui *rămas-bun* (scris cu cratimă și în DOOM¹). Un cunoscut prezentator TV punea în evidență într-o emisiune, drept inovația DOOM² care l-a interesat cel mai mult, scrierea lui *gândac-de-bucătărie* cu două cratime. Minimalizării noutății ediției a doua a DOOM prin limitarea ei la un astfel de exemplu, voit șocant, îi răspund acum prin aceea că, așa cum se vede, noutățile DOOM² sunt mult mai numeroase și mai importante, dar că și acestea are semnificația ei, încadrându-se într-o întreagă serie, care cuprinde numele compuse de specii distincte de animale sau de plante (cu nume științifice diferite) sau de substanțe chimice, care este firesc să fie scrise toate, consecvent, cu cratimă, și pentru care un exemplu mult mai „nobil” decât cel invocat ar fi fost *vișă-de-vie*, absent din DOOM¹.

Este evident că în asemenea cazuri, care privesc, în cele din urmă, o *convenție* ortografică, chiar justificată, nu era indicat, spre deosebire de alte situații, să se indice două variante de scriere și să se mai păstreze o fază de tranziție, în care forma veche să rămână admisă alături de cea „nouă”.

2.2.3. Printre variantele ortografice (dar nu strict „literare libere”) menționate de Gabriela Pană Dindelegan și pe care le-am păstrat în DOOM² se numără și grupurile prepoziție + adverb scrise *fără*, *respectiv cu cratimă*, în funcție de *tempoul* lent, respectiv rapid, al *vorbirii*: *de aici/de-aici*, *de apoi/de-apoi*, *de aproape/de-aproape* etc.

O altă decizie a DOOM² privește recomandarea numai a variantei (scrise și pronunțate) fără *h-* a lui *eteroclit*, ca și a lui *eterogen* și *eterogenitate* – pe aceeași linie a renunțării, mai de mult, la *h-* în cuvinte ca *igienă*, *umor* etc.

2.2.4. Cât privește scrierea *împrumuturilor recente*, mai ales a *anglicismelor*, subliniez că este vorba de cuvinte cu circulație internațională, recunoscutibile, dacă se păstrează grafia originară, și pentru străinii care citesc un text românesc, ca și pentru românii care citesc un text într-o limbă străină de circulație.

Unele nu pun probleme majore de adaptare: *bestseller*, *broker* (există multe germanisme, mai ales, în care finala *-er* se pronunță [ăr]), *compact-disc* (la care singura trăsătură neromânească este topica elementelor compusului), *hip-hop*, *kit*, *motto*, *poker*, *trend* – literele *k* și *y*, ca și *q* și *w*, fiind recunoscute de multă vreme ca aparținând

alfabetului limbii române, astfel încât nimeni nu pune problema să scriem, de exemplu, *chilogram*, *dendi* sau *splin* în loc de *kilogram*, *dandy*, *spleen*.

Amintesc și faptul că principiul fonetic nu este singurul aflat la baza ortografiei românești, în care se respectă, când este cazul, și principiul etimologic sau tradițional-istoric, pe care l-am putea numi și cultural (de pildă, scriam și până acum *lady*, *quasar* etc., și nu *ledi*, *cuasar*), astfel încât, cel puțin deocamdată, ar fi șocant să scriem, de exemplu, *ghei*, așa cum pronunțăm, în loc de *gay*. A scrie termenul *site* fonetic, *sait*, ar șoca, chiar dacă nu există un cuvânt românesc identic. În multe cazuri, românizarea grafică ar crea noi omonimii: *kit* – *chit*, *cutter* – *cuter*, *motto* (la care am revenit) – *moto*. Pentru *mouse*, o soluție ar fi fost, în principiu, să recomandăm grafia *maus* (ca în germană, care avea cuvântul), jocul de cărți cu același nume, azi demodat, necreând, în acest caz, o omonimie insuportabilă, însă, cel puțin deocamdată, puțină lume ne-ar fi urmat.

Căci, dacă nu am făcut în DOOM² propuneri de românizare a unor anglicisme a fost și pentru că în acest domeniu trebuie ținut seama și de mentalități, de specificul cultural al unei comunități, al unei epoci. În timp ce în franceză, a pronunța cuvintele și chiar numele proprii străine „à la française” este un fapt normal (cu prilejul Turului ciclist al Franței, comentatorii numeau, de exemplu, echipa *Discovery channel* [discoveri șanel], ca și cum ar fi avut vreo legătură cu creatoarea de modă Coco Chanel și cu parfumurile care îi poartă numele), la noi este considerată o dovadă compromițătoare de incultură a româniza asemenea cuvinte, în ultima vreme manifestându-se – chiar și în limbajul cronicarilor sportivi, care nu sunt deloc atât de incuți pe cât se crede uneori – tendința reetimologizării unor împrumuturi care păreau adaptate, cum este cazul variantei de scriere *penalty*, pe care am acceptat-o alături de *penalti*.

Astfel, încercările de adaptare (incorecte, de altfel, ca pronunțare) *cnocaut* și *cnocdaun*, propuse de DOOM¹, au dat greș, nefiind acceptate în locul lui *knockout* și *knockdown*. Chiar dacă scriem de mult *miting* și nu *meeting*, actualele *agreement*, *training* se deosebesc încă și grafic, nu numai semantic, de mai vechile *agrement* și *training*. Am acceptat în DOOM² și varianta *poker* [pøkăr] alături de *pocher* [pøker] și pentru faptul că jocul mecanic diferă într-o anumită măsură de clasicul joc de cărți.

Desigur, păstrarea grafiei originare (mai ales a anglicismelor) pune probleme de citire celor care nu le recunosc și nu știu cum se pronunță în limba de origine, dar acest lucru se poate învăța, inclusiv prin consultarea dicționarelor, iar odată cu progresul cunoașterii limbii engleze și al mondializării, această dificultate se reduce – nu mai suntem națiunea de analfabeți din anii care au favorizat proletcultismul.

2.2.5. În ce privește *terminologia creștină*, am introdus, printre altele, în dicționar numele fiului lui Dumnezeu sub ambele grafii, *Isus/Iisus* (pronunțat cu un singur i, [isʏs]) și *Hristos/Cristos*, precum și abrevierile *î.H.* și *d.H.*, fără a intra în detalii privind condițiile utilizării lor; de asemenea, pentru textele laice pentru care normăm recomandăm în continuare să se scrie *preasfințit* într-un cuvânt, pentru că *prea* este prefix, ceea ce nu împiedică Biserica Ortodoxă Română să îl scrie sub ce variantă dorește. Dealtfel, în secțiunea introductivă a DOOM², *Principalele norme ortografice, ortoepice și morfologice ale limbii române*, am arătat că între limbajul bisericesc și cel laic pot exista diferențe, astfel încât, în cel dintâi se pot scrie cu literă mare la inițială unele cuvinte care în limbajul laic apar cu literă mică.

2.2.6. O altă inovație a DOOM² constă în scrierea cu literă mare la inițială și a posesivelor din componența *locuțiunilor pronominale de politețe* (*Domnia Sa, Eminența Sa* etc.), pentru ca reverența să nu fie numai parțială.

2.2.7. Cât privește scrierea cu *â*, credem că unii au înțeles greșit că ar fi oportună acum reluarea problemei: fie că o considerăm discutabilă, fie că nu, nu avem nevoie de „schimbarea schimbării” și putem respecta cu toții această, în fond, convenție. Pedagogic, s-a dovedit că nu a fost și nu este deloc greu pentru copii să învețe noua ortografie (veche, acum, de peste un deceniu), inclusiv scrierea și pronunțarea [sunt]. Nu este nevoie să se folosească pentru elevi formularea din *Hotărârea Academiei* privind „poziția mediană” a lui *â*, li se poate spune – cum li se și spune – că este vorba de *â* în „interiorul” sau „înăuntrul” cuvintelor.

Tot *â*, și nu *î*, ca până în 1993, trebuie folosit și în redarea în limba română a cuvintelor și numelor proprii din limbi scrise cu alte alfabetice sau sisteme de scriere, de exemplu din *rusă: bâlină, Saltâkov-Șcedrin* etc., pentru care nu există nicio rațiune de a le scrie în limba română cu *î*, cum recomandă, *et pour cause*, vechiul DOOM, și cum s-a procedat, dintr-o înțelegere greșită, în recentul *Mic dicționar enciclopedic*.

2.2.8. Este o chestiune de bun-simț a spune că ortografia românească nu are nevoie de încă o revoluție și nici măcar de o reformă care ar reintroduce folosirea pe scară largă a accentelor sau a apostrofului (utilizate, în anumite condiții, și conform DOOM²), pentru a nu mai vorbi de trecerea/revenirea la scrierea cu literă mare la inițială, ca în engleză, a numelor zilelor săptămânii și ale lunilor ori, ca în engleză și franceză, a numelor de popoare, eventual și de limbi etc. Acestea n-au nimic a face nici cu muzicalitatea limbii române, nici cu editarea de către adevărații filologi a operei lui Eminescu și a celorlalți clasici, invocate recent în sprijinul reînlocuirii cratimei cu apostroful (Georgescu 2005: 18-19).

2.3. Aspecte ortoepice

Aspectele, în general mai puțin numeroase, din domeniul ortoepiei se referă mai ales la *accentuare*, cu privire la care menționez aici numai păstrarea unei singure variante, ca *gripă, avarie, regizor*, dar admiterea și a variantelor *acatist, antic, gingaș, jilav, penurie, trafic*, unele chiar, actualmente, preferate (față de *acatișt, antiț, penurișe, trafic*), sau modificarea locului accentului la *crater*, dar și păstrarea variantelor accentuale la *anost/anost*, istorismul *hatman/hatman* (cu inversarea ordinii de preferință), *intim/intim* sau *profesor/profesor*. Ezitățile în ce privește locul accentului nu sunt supărătoare la asemenea cuvinte, în timp ce trebuie excluse la perechile de cuvinte diferite precum *companie* și *companie*, *mozaic* și *mozaic* etc., care au sensuri diferite, precum și la un cuvânt ca *butelie*, la care accentuarea *butelie* este percepută ca „incultă”. Dintre variantele fonetice menționate de Gabriela Pană Dindelegan, am păstrat ambele variante la cuvântul popular și familiar, cu sugestii imitative, *chiorăi/ghiorăi*, precum și la *mânăstire/mânăstire* (cu dubla adaptare a vocalei originare).

2.4. Aspecte morfologice

2.4.1.1. La *substantive*, unele dintre intervențiile de natură gramaticală au privit genul (și deci și forma și flexiunea) unor cuvinte ca *acciză, foarfecă*, devenite în DOOM², față de DOOM¹, din neutre – feminine (în loc de *un acciz; un foarfece* – două *foarfece*) sau *clește*, devenit numai masculin: *un clești* – doi *clești* și nu și neutru două *clește*!

2.4.1.2. Dintre variantele morfologice menționate de Gabriela Pană Dindelegan, am păstrat ambele forme de gen și de plural *ghionți/ghionturi* și cele două variante de plural neutru *esofage/esofaguri* și *hamace/hamacuri*, între care alegerea ar fi fost arbitrară, deoarece nu am putut detecta o preferință; la alte substantive neutre am renunțat însă la dubla normare, păstrând numai plurale ca *avataruri*, *brizbizuri*, *tăvăluguri*.

2.4.1.3. Cea mai mare emoție par a o produce formele de plural în *-i* ale unor substantive feminine pe care le-am acceptat ca forme unice (*gagici*, *gogoși*, *țărânci*, *țigânci* în locul învechitelor *gagice*, *gogoase*, *țărance*, *țigance*) sau numai ca variante (*coperti*, *găluști* alături de *coperte*, *găluște*, pe lângă care am fi putut accepta, eventual, și pe *monede/monezi*).

Nu prea înțeleg de ce, din această categorie, cele mai înfocate pasiuni stârnesc variantele de plural ale numelor de fructe de tipul *căpșuni/căpșune* sau *cireși/cireșe*, motivul invocat fiind acela că pluralele în *-i* se confundă în acest caz pentru numele fructului și al pomului/plantei. Nu trebuie uitat că multe substantive feminine au urmat aceeași cale, de trecere de la pluralul în *-e* la cel în *-i* (*boli*, *roți*, *școli*), formele în *-e* păstrându-se numai în expresii pietrificate, precum și faptul că la multe alte nume de fructe, pluralul este același ca al numelui pomului: *gutui*, *lămâi*, *piersici*. În limbile moderne, încadrarea formală a cuvintelor a înlocuit viziunea antropomorfă a anticilor (de altfel, pentru latini, erau de genul feminin numele de pomi roditori).

2.4.1.4. În ce privește numele sărbătorii *Paște*, DOOM² recomandă ca formă de bază la singular *Paște* (cf. urarea *Paște fericit!*), cu forma *Paști* numai la plural (*Am petrecut doi Paști la aceeași mănăstire*; *Petrec totdeauna sfințele Paști la aceeași mănăstire*).

2.4.1.5. În ceea ce privește mult discutatul *mass-media*, pentru care s-a reușit să se impună evitarea, în general, a pleonasmului *mijloace mass-media*, am acceptat – pe linia trecerii unor plurale neutre latinești la feminin singular în limba română –, folosirea sa ca feminin singular (*mass-media românească*), cu flexiunea corespunzătoare: genitiv-dativ singular *mass-mediei românești*.

2.4.2. La *verbe*, dintre perechile de variante menționate de Gabriela Pană Dindelegan, am optat pentru una singură în ce privește încadrarea la conjugarea I (*a datora*) sau a IV-a (*a împături*, *a scrijelii*) a unor verbe, cu consecințe asupra modului de flexiune, precum și pentru modalitatea de flexiune fără sufixul *-ez* la verbele de conjugarea I *a evapora*, *a ignora*, *a înfiripa*, *a îndruma* (dar *decernează* și nu și varianta *decernă*, pentru *a decerna*) și fără sufixul *-esc* la verbul de conjugarea a IV-a *a dăinui* (ca și la *a absolvi*).

La verbul *a continua* am recomandat, pentru persoana I singular a indicativului și conjunctivului prezent, numai forma *continui*, nu și varianta, întreținută cu greu și artificial, *continuu*, iar la *a miroși* am înlocuit dezacordul *ei miroase*, recomandat de DOOM¹, cu *ei miros*.

3. În concluzie, deși idealul ar fi să se ajungă în fiecare caz în parte la o normă unică, în limba română literară vor continua să coexiste, cel puțin pentru o vreme, mai multe „norme”, în general câte două variante, dintre care una preferată și cu șanse probabile de a se generaliza și a se impune.

Bibliografie

- ***, *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- ***, *Dicționarul limbii române, A-B, C, D-de, F-I, J-Lojniță* (DA), București, Librăria Socec & Comp. și C. Sfetea, Tipografia ziarului „Universul”, Monitorul oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1913-1949.
- ***, *Dicționarul limbii române, serie nouă, M-U, V-veni, Venial-vizurină, Z* (DLR), București, Editura Academiei, 1965-2000.
- ***, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM¹), redactor responsabil: Mioara Avram, redactor responsabil adjunct: Laura Vasiliu, autori: Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, Marina Rădulescu, I. Rizescu, Laura Vasiliu, București, Editura Academiei, 1982.
- ***, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM²), ediția a II-a revăzută și adăugită, coordonator: Ioana Vintilă-Rădulescu, autori: Cristiana Aranghelovici, Jana Balacciu Matei, Marina Rădulescu Sala, Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- ***, *Mic dicționar enciclopedic*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- ***, *Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire analogique et alphabétique de la langue française*, nouvelle édition du *Petit Robert* de Paul Robert; texte remanié et amplifié sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey, Paris, Dictionnaires Le Robert, 2002.
- Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Humanitas, 1997.
- Avram, Mioara, *Cuvintele limbii române între corect și incorect*, București-Chișinău, Editura Cartier, 2001.
- Bidu-Vrănceanu, Angela et alii, *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a II-a, București, Editura Nemira, 2001.
- Georgescu, N., „A treia limbă română”, în „România literară” nr. 17/4-10 mai 2005, p. 18-19.
- Guțu-Romalo, Valeria, *Corectitudine și greșală. Limba română azi*, versiune nouă, București, Editura Humanitas Educațional, 2001.

La norme et les normes dans la tradition philologique roumaine

L'article traite de l'opportunité de l'adoption d'une norme littéraire unique ou d'une norme plurielle, se fondant sur des exemples tirés de la seconde édition du «Dictionnaire d'orthographe, de prononciation et de morphologie de la langue roumaine». L'auteur aboutit à la conclusion que, bien que l'idéal serait de tendre dans chaque cas, dans la mesure du possible, vers une norme unique, compte tenu de la situation spécifique du roumain, dans certains cas la pluralité des normes s'impose toujours, du moins pour le moment.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București
România*